

אמנון בזק

שמואל א' מלך בישראל

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
1	הקדמה לספר שמואל
7	פרק א: הולדת שמואל
23	פרק ב: תפילת חנה; חטאי בני עלי ועונשם
45	פרק ג: הקדשת שמואל
55	פרק ד: המפלה מול פלשתים
69	פרק ה: ארון ה' בערי פלשתים
77	פרק ו: השבת ארון ה'
85	פרק ז: הניצחון על פלשתים באבן העזר
93	פרק ח: העם מבקש מלך
107	פרק ט: מסעו של שאול בעקבות האתונות
125	פרק י: המלכת שאול
139	פרק יא: המלחמה עם נחש העמוני
155	פרק יב: פְרֵדַת שמואל מהעם
163	פרק יג: מלחמת שאול עם הפלשתים
177	פרק יד: ניצחונו של יהונתן ופרשת יערת הדבש
203	פרק טו: מלחמת עמלק
225	פרק טז: משיחת דוד והגעתו אל שאול
241	פרק יז: דוד וגלית
267	פרק יח: דוד נושא את מיכל בת שאול

279	פרק יט: בריחת דוד
293	פרק כ: יהונתן והחצים
305	פרק כא: מסעות דוד – מנוב לגת
311	פרק כב: שאול בנוב עיר הכוהנים
325	פרק כג: שאול רודף אחרי דוד
335	פרק כד: פגישת דוד ושאול במערה
343	פרק כה: פרשת נבל הכרמלי
361	פרק כו: דוד ושאול – הפגישה האחרונה
375	פרק כז: ימי צקלג
383	פרק כח: שאול ובעלת האוב
397	פרק כט: דוד ומחנה פלשתים
403	פרק ל: דוד רודף אחרי הגדוד העמלקי
411	פרק לא: נפילת שאול ובניו בהר הגלבוע
417	הערות

פרק א

הולדת שמואל

א. המחזוריות שנשברה

סיפורה המרגש של חנה, הפותח את ספר שמואל, התחיל כתוצאה מנקודה אחת, שבה נשברה המחזוריות הקבועה בהתנהלות חייה של חנה עד אז. בשני הפסוקים הראשונים מתוארות הנפשות הפועלות ומצבן:

(א) וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן הַרְמְתִים צוֹפִים מֵהַר אֶפְרַיִם וְשָׁמוּ אֶלְקָנָה בֶן יִרְחָם בֶּן אֱלִיהוּא בֶן תָּחוּ בֶן צוּף אֶפְרַתִּי.¹ (ב) וְלוֹ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם אַחַת חַנָּה וְשֵׁם הַשְּׁנַיִת פְּנִנָּה וַיְהִי לַפְּנִנָּה יְלָדִים וּלְחַנָּה אֵין יְלָדִים.

לאחר מכן ניתן הסיפור עצמו ובו משלב המקרא סוגים שונים של זמני-הפועל לתיאור ההתרחשות שחזרה על עצמה מדי שנה בהברל ממה שאירע באותה שנה מיוחדת, שספר שמואל נפתח בה:

(ג) וְעַלָּה הָאִישׁ הַהוּא מְעִירוֹ מֵיָמִים יְמִימָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת וּלְזָבַח לַה' צְבָאוֹת בְּשִׁלָּה וְשֵׁם שְׁנֵי בָנָי עָלַי חֲפְנִי וּפְנִחַס כְּהֻנִים לַה'. (ד) וַיְהִי הַיּוֹם וַיִּזְבַּח אֶלְקָנָה וַנִּתֵּן לַפְּנִנָּה אֶשְׁתּוֹ וּלְכָל בְּנֵיהָ וּבְנוֹתֶיהָ

מְנוּת. (ה) וּלְחַנָּה יִתֵּן מָנָה אַחַת אַפָּיִם כִּי אֶת חַנָּה אָהַב וְה' סָגַר רַחֲמָהּ. (ו) וּכְעֶסְתָּה צָרְתָּה גַם כַּעַס בְּעִבּוּר הִרְעַמָּה כִּי סָגַר ה' בְּעַד רַחֲמָהּ. (ז) וְכֵן יַעֲשֶׂה שָׁנָה בְּשָׁנָה מְדֵי עֲלֹתָה בְּבֵית ה' כִּן תִּכְעַסְנָה וְתִבְכֶּה וְלֹא תֹאכַל.

הפעלים הכתובים בצורת עתיד פשוט ("יִתֵּן", "יַעֲשֶׂה") ובעבר עם וי"ו ("וְעָלָה", "וְנָתַן") מבטאים, כבמקרא כולו, את המחזוריות הקבועה: מדי שנה עלה אלקנה עם משפחתו לזבח מיוחד בשילה; מדי שנה נתן לחנה יחס מיוחד; ומדי שנה הייתה פנינה מכעיסה אותה. מצב זה עשוי היה להימשך לנצח לולא – באותה שנה מיוחדת – לא יכלה עוד חנה להתאפק.

הפעלים הנטויים בעתיד מהופך מציינים את האירוע המסוים שקרה באותה עלייה לרגל, והם משמשים בהמשך הסיפור. כאן: "וַיְהִי הַיּוֹם וַיִּזְבַּח" (ואז, כרגיל, "וְנָתַן לְפָנֶיהָ... וּלְחַנָּה יִתֵּן...") והסבר הרקע ניתן בפעלים בעבר פשוט: "כִּי אֶת חַנָּה אָהַב וְה' סָגַר רַחֲמָהּ" ["וּכְעֶסְתָּה צָרְתָּה... וְכֵן יַעֲשֶׂה שָׁנָה בְּשָׁנָה"]; ואז, שוב, בעתיד מהופך, לציון האירוע המסוים דָּגֵן: "וְתִבְכֶּה וְלֹא תֹאכַל".

ב. בין אלקנה לפנינה

בכייה של חנה מביא את אלקנה לפנות אליה בניסיון להקל את מצוקתה:

(ח) וַיֹּאמֶר לָהּ אֱלֹקָנָה אִשָּׁה חַנָּה לָמָּה תִּבְכִּי וְלָמָּה לֹא תֹאכְלִי וְלָמָּה יִרַע לְבָבְךָ הַלּוֹא אָנֹכִי טוֹב לָךְ מֵעֲשָׂרָה בָּנִים.

אולם, תגובה זו אינה מקלה על חנה, ובכייה רק מוסיף ומתגבר (פס' י – "וּבָכָה תִּבְכֶּה"). למעשה, תגובתו של אלקנה חושפת את מצבה האמתי של חנה, ואת העובדה שההתמודדות של חנה היא כפולה – הן עם פנינה הן עם אלקנה.

פרק א: הולדת שמואל

המקרא משווה בין אלקנה לפנינה ומציג את שניהם כפועלים, אמנם מכיוונים מנוגדים, מתוך אותה הנחה, שעקרונה של חנה היא מוחלטת: "וְלַחֲנָה יִתֵּן מְנָה אֶחָת אֲפִים כִּי אֵת חֲנָה אָהֵב וְה' סָגַר רַחֲמָהּ² וְכַעֲסָתָה צָרְתָהּ גַם פֶּעַס בַּעֲבוּר הָרַעְמָה³ כִּי סָגַר ה' בְּעַד רַחֲמָהּ". ברובד הפשוט, פנינה היא הגורמת קושי לחנה, בהקניטה אותה על עקרותה.⁴ אולם לאמתו של דבר, דווקא אלקנה הוא ה'אויב' האמתי של חנה. אלקנה פועל אמנם מתוך כוונות חיוביות, אך בפעולותיו הוא מקשה מאוד על חנה, בשני מישורים: במישור הגלוי לעין, דווקא היחס המועדף שהוא נותן לחנה גורם לה בסופו של דבר למצוקה גדולה יותר, בגלל הצקותיה של פנינה: "וְכֵן יַעֲשֶׂה שָׁנָה בְּשָׁנָה מְדֵי עֲלֹתָהּ בְּבֵית ה' כִּן תִּכְעַסְנָה". במישור העמוק יותר, אלקנה מנסה לשכנע את חנה להשלים עם המצב; לו הצליח, לא הייתה חנה נפקדת, והמצב היה מתקיים גם בשנים הבאות.

הבעייתיות ביחסו של אלקנה לאשתו האהובה מתבטאת אולי גם בדבריו לחנה "הֲלוֹא אָנֹכִי טוֹב לָךְ מֵעֲשֶׂרָה בָּנִים". דומה שראוי היה יותר לו אמר לה 'הלווא את טובה לי מעשרה בנים', ובכך היה מסיר ממנה לפחות את רגש הנחיתות כלפי פנינה. חלף זאת הוא מביע את ביטחונו ביכולתו לספק לחנה את צרכיה טוב יותר מעשרה בנים. נראה אפוא שמילים אלו מבטאות חוסר רגישות מספקת כלפי מצוקתה של חנה.

אל מול מציאות קשה זו עמדו בפני חנה שתי אפשרויות: האחת – להיכנע למציאות ולהשלים עמה, תוך מציאת נחמה ביחסו החם של אלקנה כלפיה; האחרת, שבה בחרה לבסוף – לנסות כיוון חדש: תפילה אישית מעומק הלב אל הקב"ה.

ג. תפילה ונדר

(ט) וַתָּקַם חֲנָה אַחֲרֵי אֲכָלָהּ בְּשִׁלְהָ וְאַחֲרֵי שְׁתָּהּ⁵ וְעָלִי הַכֶּהֵן יֹשֵׁב עַל הַכֹּסֵא עַל מְזוֹזוֹת הַיֵּכָל ה'. (י) וְהָיָא מֵרַת נִפְשׁ וַתִּתְפַּלֵּל עַל ה' וּבָכָה תִּבְכֶּה. (יא) וַתִּדְרֹר נְדָר וַתֹּאמֶר ה' צָבָאוֹת אִם רָאָה תִרְאֶה

בְּעֵינֵי אֲמֹתֶךָ וּזְכַרְתִּי וְלֹא תִשְׁכַּח אֶת אֲמֹתֶךָ וְנִתְּתָה לְאֲמֹתֶךָ זֶרַע
אֲנָשִׁים וְנִתְּתִיו לָהֶן כָּל יְמֵי חַיָּיו וּמִוְרָה לֹא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ.
(ב) וְהָיָה כִּי הִרְבֵּתָה לְהִתְפַּלֵּל לִפְנֵי ה'...

המקרא אינו מתאר את כל מה שאמרה חנה ("כִּי הִרְבֵּתָה לְהִתְפַּלֵּל"), אבל רושם אחד מתקבל בבירור: בדבריה משלבת חנה נדר עם תפילה, הבאה לפניו ולאחריה. שילוב זה הוא חסר תקדים בתנ"ך: עד עתה מצאנו תפילות רבות, שלא היו בצדן נדרים, ומצאנו נדרים, שלא לוו בתפילות. ואכן, יש בנדר מה שאין בתפילה, ויש בתפילה מה שאין בנדר. מצד אחד, יש מעלה לנדר, שבו אין האדם רק מבקש מה, אלא גם מתחייב לתת דבר-מה משמעוטי אם תתקבל בקשתו, ולהביע כך את הכרת טובתו ואת אמונתו שה' הוא שהגשים את משאלתו. ונקודה זו בדיוק היא גם החיסרון שבנדר: הנודר עשוי לחוש שעשה 'עסקה' עם הקב"ה, ונתן מחיר ראוי תמורת מה שקיבל. כל זאת בניגוד לתפילה, שבה עומד האדם בקטנותו האנושית אל מול גדלותו של הקב"ה ומבקש ממנו מתנת חיים.

השילוב הייחודי שעשתה חנה – שילוב התפילה והנדר – מביא לידי ביטוי את הצדדים החיוביים בשני התחומים. הנדר מבטא נכונות לתת, והנכונות של חנה מיוחדת מזו שאנו רואים בשאר הנדרים, שכן חנה נכונה לתת לה' את מושא בקשתה גופו – "וְנִתְּתִיו לָהֶן כָּל יְמֵי חַיָּיו"; ואילו התפילה מראה כי חנה איננה עומדת לפני ה' כשווה מול שווה, אלא מכירה בגדולתו של הקב"ה ובקטנותה שלה. תחושה זו מתעצמת על ידי ביטויים בתפילתה של חנה המדגישים, מצד אחד, את קטנותה: "אִם רָאָה תִּרְאֶה בְּעֵינֵי אֲמֹתֶךָ וּזְכַרְתִּי וְלֹא תִשְׁכַּח אֶת אֲמֹתֶךָ וְנִתְּתָה לְאֲמֹתֶךָ..."; ומצד שני את גדלותו של הקב"ה: "וְנִתְּדַר נְדָר וְתֹאמַר ה' צְבָאוֹת..."

"ותדר נדר ותאמר ה' צבאות", אמר רבי אלעזר: מיום שכרא הקדוש ברוך הוא את עולמו, לא היה אדם שקראו להקדוש ברוך הוא 'צבאות' עד שבאתה חנה וקראתו 'צבאות' (ברכות לא ע"ב).⁷

פרק א: הולדת שמואל

חנה חידשה כאן דרך חדשה: תפילה ייחודית, מעומק הלב, המשלבת נדר עם עמידה כנועה אל מול הקב"ה. כל זאת מתוך אמונה שמצבה הקשה איננו מוחלט, ויש בכוח פנייה לקב"ה כדי לשנות את גורלה.

ד. סוג חדש של נזירות

תוכן נדרה של חנה הוא "ונתתיו לה' כל ימי חייו ומורה לא יעלה על ראשו". לשון זו מזכירה את דברי מלאך ה' לאשת מנוח על הבן העתיד להיוולד לה: "כי הנפך הרה וילדת בן ומורה לא יעלה על ראשו כי נזיר אלהים יהיה הנער מן הבטן" (שופטים יג ה). מהשוואה זו ניתן היה להסיק כי חנה הקדישה את שמואל להיות נזיר. ואולם, שני איסורי הנזירות הנוספים – איסור שתיית יין ואיסור טומאה למת – אינם נזכרים בנדרה של חנה. מהו אפוא טיבה של 'נזירות' שמואל?⁸

עיון בפרשת נזיר בתורה מלמדנו כי למילה 'נזיר' שתי משמעויות: האחת – לשון הינזרות, כנאמר שם "מיין ושכר יזיר" (במדבר ו ג); והשנייה – מלשון נזר, כנאמר בהמשך הפרשה: "לאביו ולאמו לא יאחיו ולאחותו לא יטמא להם במתם כי נזר אלהיו על ראשו" (שם ז). שתי משמעויות אלו מייצגות את שני הפנים שיש בנזירות: מצד אחד, הנזירות מבטאת פרישות והתרחקות ממאפייני העולם הזה; מצד שני, היא מבטאת מעלה מיוחדת, הדומה למה שנאמר בכוהן הגדול – "ועל כל נפשת מת לא יבא לאביו ולאמו לא יטמא. ומן המקדש לא יצא ולא יחלל את מקדש אלהיו כי נזר שמן משחת אלהיו עליו אני ה'" (ויקרא כא יב). ההבדל שבין הכוהן הגדול ובין הנזיר הוא בכך, שקדושת הכוהן הגדול מקורה בשמן משחת אלוהיו שעל ראשו, ואילו קדושת הנזיר באה לידי ביטוי בשערותיו, המהוות כשלעצמן את "נזר אלהיו".

לאור זאת ניתן לומר כי שמואל מיועד להיות 'נזיר' רק במשמעות המצומצמת, החיובית, של "נזר אלהיו על ראשו", ועל כן מזכירה אמו רק את ההתחייבות ש"מורה לא יעלה על ראשו". חנה

מייעדת את שמואל להיות נזיר מסוג ייחודי: אדם שיהיה קדוש לה', אך לא על ידי התנזרות והתרחקות מן העולם הזה.⁹

ה. בין חנה לרחל

קווי דמיון רבים נמתחים בין סיפורה של חנה ובין סיפור עקרותה של רחל אמנו עד ללידת יוסף:¹⁰

1. בשני הסיפורים אנו פוגשים אדם הנשוי לשתי נשים, שאחת מהן אהובה ('וַיֵּאָהֵב יַעֲקֹב אֶת רָחֵל' [בראשית כט יח; ועיינו שם כט כ, ל], 'כִּי אֶת חַנָּה אָהֵב' [שמ"א א ה]) והאחרת אינה אהובה, ודווקא האישה האהובה היא עקרה.

2. בשני הסיפורים עומדת האישה האהובה העקרה אל מול הצקותיה של האישה השנייה (לאה/פנינה). רחל קוראת לבן שפחתה בשם נפתלי, על שם 'נִפְתּוּלַי אֱלֹהִים נִפְתַּלְתִּי עִם אֶחָתִי גַם יִכְלַתִּי' (בראשית ל ח); ועל פנינה מסופר 'וַיִּכְעַסְתָּהּ צָרְתָּהּ גַם כַּעַס בְּעֵבֹר הָרְעָמָה... מִדֵּי עֲלָתָהּ בְּבֵית ה' כִּן תִּכְעַסְנָה' (שמ"א א ו-ז).

3. בשני הסיפורים פונה הבעל לאישה באופן המבטא חוסר הבנה למעשיה. על אלקנה כבר עמדנו לעיל. באשר ליעקב, על דברי רחל "הֲבֵה לִי בָנִים וְאִם אֵין מִתְּהָ אָנֹכִי", טוען הוא כנגדה "הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי אֲשֶׁר מְנַע מִמֶּךָּ פְּרִי בֶטֶן" (בראשית ל א-ב). בתגובה זו של יעקב יש צדק רב מבחינת התוכן, אך חריפותה מעידה על מידת־מה של חוסר רגישות למצוקתה של רחל.¹¹

4. בסופו של דבר, בשני הסיפורים נפקדת האישה האהובה, ובלשון דומה: 'וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רָחֵל... וַתֵּהָר וַתֵּלֶד בֶּן' (שם כב-כג); 'וַיִּזְכְּרָה ה'... וַתֵּהָר חַנָּה וַתֵּלֶד בֶּן' (שמ"א א יט-כ). לשון זו אינה נזכרת אצל העקרות האחרות במקרא – שרה, רבקה ואשת מנוח.

5. שתי הנשים שנפקדו קוראות את בנן בשם המבטא את אמונתן שה' שמע את קולן: 'וַתֵּהָר וַתֵּלֶד בֶּן וַתֹּאמֶר אֶסְפָּא אֱלֹהִים אֶת חַרְפְּתִי. וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יוֹסֵף לְאֹמֶר יִסְף ה' לִי בֶן אַחֵר' (בראשית

פרק א: הולדת שמואל

ל כג-כד); "וַתַּהַר חַנָּה וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שְׁמוּאֵל כִּי מֵה' שְׂאֵלְתִיו" (שמ"א א כ).

מה כוונת המקרא בהשוואה ספרותית זו? נראה, שההשוואה לא באה אלא לחדד את ההבדלים שבין שתי הדמויות המרכזיות, רחל וחנה, בעיקר במה שנוגע לדרך התמודדותן עם עקרותן.

דרכה של רחל עד ללידתה ארוכה ומפותלת. כבר בתחילת הסיפור בא ביטוי בעייתי – "וַתִּקְרָא רַחֵל כִּי לֹא יֵלְדָה לְיַעֲקֹב וַתִּקְנֶא רַחֵל בְּאַחֶתָּה" (בראשית ל א) – ולאחריו מתוארות הדרכים שרחל ניסתה כדי להיפקד בבן:

1. תחילה פונה רחל אל יעקב בדרישה "הֲבָה לִי בָנִים וְאִם אֵין מִתָּה אֲנֹכִי" (שם). כאמור לעיל, יעקב הגיב על כך בחריפות, תוך רמיזה שעליה לפנות לקב"ה.

2. לאחר מכן מנסה רחל להיפקד בצורה שונה: "וַתֹּאמֶר הֲנֵה אֲמַתִּי בְלֶהָה בְּאֵ אֱלֹהֶיךָ וַתֵּלֶד עַל בְּרַכֵּי וְאֶבְנָה גַם אֲנֹכִי מִמֶּנָּה" (שם ג). לכאורה הולכת רחל בדרכה של שרה, אלא שיש לשים לב לשני הבדלים משמעותיים בין דברי רחל ובין דבריה של שרה: "וַתֹּאמֶר שָׂרִי אֵל אַבְרָם הֲנֵה נָא עֲצֹרְנִי ה' מִלְּדַת בְּאֵ נָא אֵל שְׂפָחְתִּי אוֹלֵי אֶבְנָה מִמֶּנָּה" (שם טז ב). ראשית, שרי פונה אל אברם בבקשה, ופעמיים היא חוזרת על המילה "נָא", ואילו דבריה של רחל נראים יותר כדרישה מיעקב. שנית, שרי מודעת לספק בתועלת שבמהלך – "אוֹלֵי אֶבְנָה מִמֶּנָּה" – ואילו רחל משוכנעת "וְאֶבְנָה גַם אֲנֹכִי מִמֶּנָּה".

3. בהמשך מבקשת רחל מלאה את הדודאים, שלדעת רוב המפרשים (עיינו רד"ק, ספורנו, רב"ע ועוד) היו ידועים כאמצעי פריזון.

רק לאחר כל אלו אנו קוראים על פקידתה של רחל:

וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רַחֵל וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת רַחֵמָהּ.
וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר אֶסְפֵּא אֱלֹהִים אֶת חַרְפְּתִי. וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יוֹסֵף לְאֹמֹר יִסְּף ה' לִי בֵּן אַחֵר (שם ל כב-כד).

מכאן ואילך אין פיה של רחל פוסק מתפילה: תפילה על לשעבר – הודיה לקב"ה שאסף את חרפתה; ובקשה להבא – שיוסיף לה בן אחר. סוף־סוף הצליחה רחל להגיע לביטחון מלא בקב"ה. וכעת, משהתברר הדבר ליעקב, הבין כי הגיע הזמן לחזור הביתה: "וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רָחֵל אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל לְבָן שְׁלַחְנִי וְאֶלְכָה אֶל מְקוֹמִי וְלֹאֲרָצִי" (שם ל כה). כעת נוכל לחזור לחנה ולסיפורה. על רקע התהליך הארוך שעברה רחל, בולטת גדולתה של חנה. ראשית, לעומת רחל, המקנאה באחותה, חנה נותרת בשתיקתה. שנית (וזה כנראה עיקרה של ההשוואה), רחל עברה תהליך ארוך עד שפנתה בתפילה לקב"ה, ואילו אצל חנה התרחש הדבר מיד. יתרה מזו, רחל מבקשת לאחר שנפקדה "יִסֹף ה' לִי בֶן אַחֲרִי", ואילו חנה אומרת "וּנְתַתֵּנוּ לָהּ כָּל יְמֵי חַיֶּיהָ". באמצעות ההשוואה הספרותית לרחל מחזק המקרא את עצמת אישיותה של חנה, הן באמונתה הגדולה בקב"ה הן ביחסיה עם הסובבים אותה.¹²

ייתכן שהשם 'חנה' נגזר מן השורש חנ"ן, מלשון תחינה. אם כנים הדברים, הרי ששמה של חנה מבטא את היסוד המרכזי שבא סיפורה ללמד: כוחה של תפילה.

ו. העימות הראשון עם עלי

תפילתה הנרגשת של חנה הייתה לא רק נקודת תפנית, אלא גם מבחן נוסף לאישיותה ולתכונותיה הנעלות. עוד לפני התפילה הכין אותנו המקרא לכך שיש מי שצופה במחזה:

(ט) וְעֲלִי הַכֹּהֵן יֵשֵׁב עַל הַפֶּסֶא עַל מְזוֹזֹת הַיֵּכָל ה'.

ואולם, המשכו של הסיפור מפתיע: אף שתפילתה באה, כפי שראינו, מלב קרוע ומורתח ומתוך אמונה גדולה, לא ישרה הדרך שבה התפללה בעיני הכהן והשופט המכהן במקום – עלי:

פרק א: הולדת שמואל

(יג) וְחָנָה הָיָא מְדַבֵּרַת עַל לִבָּהּ רַק שִׁפְתֶיהָ נִעוּת וְקוֹלָהּ לֹא יִשְׁמָע
וַיִּחְשְׁבֶהָ עָלַי לְשִׁכְרָה. (יד) וַיֹּאמֶר אֵלַיָּהּ עַד מָתַי תִּשְׁתַּכְּרִין
הַסִּירִי אֶת יַיִנְךָ מֵעַלְיָךְ.

מתיאור זה ברור, שדרך התפילה הרגילה הייתה בקול רם – "שלא
היו רגילין להתפלל בלחש" (רש"י), ומכאן נבעה טעותו של עלי.
סביר להניח, שתפילתה החרישית של חנה נבעה מהאופי המיוחד של
התפילה ושל הנדר, שעניינם היה דברים שחנה ביקשה לשמור לעצמה.
מסתבר, שהאנשים שבאו לשילה לא נהגו להתפלל תפילות אישיות,
ולכן לא הייתה להם מניעה להתפלל בקול רם.

עם זאת, מסקנתו החריפה של עלי, שהתנהגותה של חנה נבעה
משכרות, העמידה את חנה במבחן נוסף. שתי דרכי תגובה אפשריות
עמדו לפני חנה: מצד אחד, יכולה הייתה להתפרץ בזעם כלפי עלי,
שבמקום להבין את רגישותה הוא גוער בה וטופל עליה האשמות
שווא; מצד שני, יכולה הייתה להסיק מתגובתו של עלי, שהקב"ה
אינו רוצה בתפילתה. גדולתה של חנה הייתה בכך שלא בחרה אף
באחת משתי אפשרויות קיצוניות אלו; היא התייחסה לעלי בצניעות
ובענווה רבה ויחד עם זאת לא חזרה בה מתפילתה, אלא הסבירה
בסבלנות לעלי את מעשיה:

(טו) וַתַּעַן חָנָה וַתֹּאמֶר לֹא אֲדֹנָי אִשָּׁה קָשֶׁת רוּחַ אָנֹכִי וַיִּזַּן וְשָׁכַר
לֹא שְׁתִּיתִי¹³ וְאֲשַׁפֵּךְ אֶת נַפְשִׁי לִפְנֵי ה'. (טז) אַל תִּתֵּן אֶת אֲמַתְךָ
לִפְנֵי בַת בְּלִיעֵל כִּי מֵרַב שִׁיחִי וְכַעֲסִי דִּבַּרְתִּי עַד הַנָּה.

חנה משתמשת כלפי עלי באותם ביטויים שבהם השתמשה בתפילתה
לפני ה' – "אדוני" ו"אמתך" – וכך היא מביעה נמיכות קומה
מול הכוהן החשוב הניצב בפניה. הענווה שאפיינה אותה עד עתה,
בעמידתה מול פנינה ואלקנה בלא שום טענות, ממשיכה להיות חלק
בלתי־נפרד מאישיותה גם בשעה זו.

לעומת גדולתה של חנה ניפְּרַת דמותו של עלי בחולשתה. עלי לא הבין כלל את המראה אשר לפניו, ותקף את חנה שלא בצדק. תוכחתו החריפה של עלי בולטת במיוחד לאור מה שאנו עתידים לקרוא על התייחסותו אל בניו, שלמרות מעשיהם החמורים – "לא כְּהָה בָּם" (ג יג). דומה, שלא בכדי שם המקרא בפי חנה את המילים "אַל תִּתֵּן אֶת אֲמַתְךָ לְפָנַי בַּת בְּלִיעֵל", הרומזת ללשון הנופלת על הלשון שנפגוש בפרק הבא – "וּבְנֵי עָלִי בְנֵי בְלִיעֵל" (ב יב). התמונה כולה מעוררת הרהורים נוגים ביחס לעלי: את בניו, בני הבלייעל, כמעט שלא הוכיח על מעשיהם החמורים, ודווקא את חנה, שהתפללה בלב שבור, הוכיח שלא בצדק!

דמותו של עלי תלווה אותנו בפרקים הבאים, והרושם הראשון של פגישתנו עמו ילך ויתחזק. עלי הוא הראשון בסדרת דמויות טרגיות בספר שמואל: דמות שניכר בה שהיא ערכית וחיובית, אך טעויותיה עולות לה במחיר כבד עד מאוד.

מכל מקום, במקום גנותו אנו מוצאים גם את שבחו של עלי, שלאחר ששמע את דבריה של חנה, שינה לחלוטין את יחסו אליה:

(יז) וַיַּעַן עָלִי וַיֹּאמֶר לְכִי לְשָׁלוֹם וְאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יִתֵּן אֶת שְׁלֹתְךָ
אֲשֶׁר שָׁאַלְתָּ מֵעַמּוֹ.¹⁴

ואכן, לאחר ששמעה את דברי הנחמה של עלי, יכולה הייתה חנה לשוב לביתה בתחושה טובה ובציפייה לישועה:

(יח) וַתֹּאמֶר תִּמְצָא שְׁפָחֲתְךָ חֵן בְּעֵינֶיךָ וַתִּלְךְ הָאִשָּׁה לְדַרְכָּהּ וַתֹּאכַל
וּפְּנֵיהָ לֹא הָיוּ לָהּ עוֹד.

ז. ותקרא את שמו שמואל כי מה' שאלתי

לאחר שנפקדה, קראה חנה את שם בנה שמואל. שם זה מפתיע במקצת, שכן מן הפסוק המצוטט בכותרת ניתן היה לצפות שהילד ייקרא דווקא

פרק א: הולדת שמואל

שאלו. רושם זה מתחזק מן העובדה שהשורש שא"ל נזכר בפרק שבע פעמים, רובן בקשר ישיר לשמואל עצמו:

(כז) אֶל הַנַּעַר הַזֶּה הִתְפַּלַּלְתִּי וַיִּתֵּן ה' לִי אֶת שְׂאֵלְתִי אֲשֶׁר שְׂאֵלְתִי
מֵעַמּוֹ. (כח) וְגַם אָנֹכִי הִשְׂאֵלְתֵהוּ לְה' כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר הָיָה הוּא
שְׂאוּל לְה' וַיִּשְׁתַּחֲוֶה שָׁם לְה'.

מה אפוא משמעות השם שמואל? דומה שאין קשר מהותי בין השם ובין הפועל 'שאל', ויש לבאר את השם בכיוון אחר, שאותו העלה ראב"ע בפירושו לתורה (שמות יח ג):

והישר בעיני כי שורוק תחת חולם... והנה שמואל מגזרת שמו אל, וקראתו אמו בשם אל, כי נתנו לה כאשר שאלה. ואל תתמה איך יקרא שם אדם בשם אל, כי הנה כמוהו צורי שדי (במדבר ז לו), ורבים ככה.

שמואל הוא אם כן "שמו אל", כלומר: הוא נקרא בשם ה'¹⁵ לשם זה יש משמעות סמלית רבה: שמואל נולד רק לאחר תפילתה העמוקה של חנה אל ה', ומתוך נדרה לתתו לה' כל ימי חייו. יתרה מזו, תפקידו המרכזי של שמואל בחייו היה משיחת שני מלכי ישראל הראשונים, שאלו ודוד, וייסוד המלוכה בישראל. על המורכבות שיש ברעיון המלוכה בישראל נעמוד בהמשך הספר; מכל מקום, ברורה כבר עתה המשמעות הערכית החשובה של קריאת מייסד המלוכה בשם ה' – דבר המדגיש את העובדה שהמלוכה אינה באה כחלופה למלוכה הקב"ה על ישראל.

ממילא אפשר לומר, שהפרשנות שניתנה לשמו של שמואל "כי מִה' שְׂאֵלְתִיו" הִנֵּה פרשנות משנית, כמו במקרים רבים במקרא:¹⁶ לאחר שניתן כבר השם לילד, אפשר לדרוש אותו ולהוסיף עליו משמעויות שונות, שאינן מחליפות את משמעותו המקורית אלא מוסיפות עליה.

ח. העימות הסמוי עם אלקנה

(כא) וַיַּעַל הָאִישׁ אֶלְקָנָה וְכָל בֵּיתוֹ לְזִבְחַ לַיהוָה אֶת זִבְחַ הַיָּמִים וְאֶת נִדְרוֹ. (כב) וַחֲנָה לֹא עָלְתָה כִּי אָמְרָה לְאִישָׁהּ עַד יִגְמַל הַנֶּעֱר וְהִבְאֲתִיו וְנִרְאָה אֶת פְּנֵי ה' וַיֵּשֶׁב שָׁם עַד עוֹלָם. (כג) וַיֹּאמֶר לָהּ אֶלְקָנָה אִישָׁהּ עֲשִׂי הַטּוֹב בְּעֵינַיִךְ שְׁבִי עַד גְּמַלְךְ אֲתוֹ אֲך' יָקָם ה' אֶת דְּבָרֹךְ וַתֵּשֶׁב הָאִשָּׁה וַתִּינַק אֶת בְּנָהּ עַד גְּמַלָּהּ אֲתוֹ.

לאחר העימות הראשון בין אלקנה, המבקש לשכנע את חנה להשלים עם מצבה, ובין חנה, שאינה אומרת נואש – עימות שעמדנו עליו בחלקו הראשון של הפרק – אנו עומדים כעת על עימות נוסף בין השניים. גם כאן אין זה עימות חזיתי, וודאי לא תוקפני, אבל הדיו של ויכוח בין אלקנה לחנה מגיעים לאוזנינו גם בפסוקים אלו. דברי חנה בפסוק כב נראים כמענה לדברים שאמר אלקנה והמקרא אינו מציין אותם. עם ההכנות לעלייתו השנתית ("זִבְחַ הַיָּמִים") של אלקנה לשילה, סבר כנראה אלקנה שהגיע העת לשלם את הנדר. חנה משיבה שהיא תישאר בשלב זה בבית, עד שהנער יגדל וייגמל. מדברי אלקנה משתמע שאין הוא רוצה לצאת באופן ישיר נגד חנה, שאינה עולה לשילה עם בנה, אולם הוא חושש מפגיעה בגלל מה שנראה בעיניו כאי־קיום הנדר. הלוא חנה נדרה – "וּנְתַתִּיו לָהּ כָּל יְמֵי חַיָּיו"; מדוע אין היא ממהרת לקיים את נדרה? והאם אין היא חוששת ש'הפרת' נדר זו תעלה בחייו של בנה, כיוון שהקב"ה יהיה 'זכאי' שלא לקיים את הילד?¹⁷

מדוע, באמת, נהגה חנה כפי שנהגה? התשובה פשוטה למדי. בנדרה של חנה, כמו בנדרים רבים אחרים, יש היבט פורמלי והיבט תוכני. מבחינה פורמלית צודק אלקנה, שחנה נדרה לתת את שמואל לה' כל ימי חייו. ואולם, מבחינה מעשית, מה ערך יש לנתינה זו בטרם נגמל הנער?! איזו תועלת יכול להביא ילד קטן במשכן ה', בעודנו זקוק לאמו?! חנה אינה מנסה להתחמק מקיום נדרה; אדרבה, היא עומדת על קיום משמעותי, ולא פורמלי, של הנדר.¹⁸

פרק א: הולדת שמואל

קיימת אפוא הקבלה מעניינת בין שני עימותי אלקנה וחנה בפרקנו. בשניהם רואה אלקנה את הצד הפורמלי, השגרתו, שאינו ניתן לשינוי, ואילו חנה מייצגת את האמונה בראיית הדברים לעומקם, מעבר למסגרת הפורמלית. עימות נסתר זה אינו אלא היבט נוסף של ההבדלים שבין שתי הדמויות.

ט. העימות הסמוי עם עלי

כשם שאנו מוצאים עימות סמוי בין חנה לאלקנה בחלקו השני של הפרק, כך מוצאים אנו עימות כזה עם עלי. לאחר שמעלה חנה את שמואל לשילה, אנו קוראים על דבריה לעלי:

(כה) וַיִּשְׁחַטוּ אֶת הַפֶּה וַיָּבִיאוּ אֶת הַנֶּעֶר אֶל עֲלִי. (כו) וַתֹּאמֶר בִּי אֲדֹנָי חַי נַפְשֶׁךָ אֲדֹנָי אֲנִי הָאִשָּׁה הַנִּצְבֶּת עִמָּכָה בְּזֶה לְהַתְּפַלֵּל אֵל ה'.
(כז) אֵל הַנֶּעֶר הַזֶּה הַתְּפַלֵּלְתִּי וַיִּתֵּן ה' לִי אֶת שְׂאֵלְתִי אֲשֶׁר שְׂאֵלְתִי מֵעַמּוֹ.
(כח) וְגַם אָנֹכִי הִשְׂאֵלְתֵהוּ לְה' כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר הָיָה הוּא שְׂאוֹל לְה'.

מן הדברים משתמע שחנה נזדקקה לתחנונים רבים לעלי – "בִּי אֲדֹנָי, חַי נַפְשֶׁךָ אֲדֹנָי" – על מנת שייסכים לקבל את בנה. חז"ל היו קשובים לצליל זה, וביטאו בדרך ציורית את העימות האחרון בין השניים:

אמר רבי אלעזר: שמואל מורה הלכה לפני רבו היה, שנאמר: "וישחטו את הפה וביאו את הנער אל עלי" – משום ד"וישחטו את הפה" הביאו הנער אל עלי? אלא, אמר להן עלי: קראו כהן, ליטי ולשחוט. חזנהו שמואל דהו מהדרי בתר כהן למישחט, אמר להו: למה לכו לאהדורי בתר כהן למישחט? שחיטה בזר כשרה! אייתוהו לקמיה דעלי, אמר ליה: מנא לך הא? אמר ליה: מי כתיב "ושחט הכהן"? "והקריבו הכהנים" כתיב! מקבלה ואילך מצות כהונה; מכאן לשחיטה שכשרה בזר. אמר ליה: מימר

שפיר קא אמרת, מיהו, מורה הלכה בפני רבך את, וכל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה. אתיא חנה וקא צוחה קמיה: "אני האשה הנצבת עמכה בזה" וגו'. אמר לה: שבקי לי דאענשיה, ובעינא רחמי ויהיב לך רבא מיניה. אמרה ליה: "אל הנער הזה התפללתי" (ברכות לא ע"ב).¹⁹

המדרש מספר כי שמואל הוכיח מן הכתוב ששחיטה כשרה בזר; עלי אמנם הודה לדבריו, אך סבר כי הוא חייב מיתה על שהורה הלכה בפני רבו, וניאות לוותר על עונש המוות רק לאחר תחנוניה של חנה. דומה, שהגרעין הרעיוני של המדרש עולה ישירות מתוך פשוטו של מקרא: מסתבר שעלי לא ראה בעין יפה את הבאת שמואל לשרת במשכן ה', שהרי מבחינה פורמלית אין מקום למי שאינם כוהנים לשרת שם; אך חנה ביקשה מעלי להתייחס לשמואל באופן מיוחד, בשל הנסיבות המיוחדות הקשורות בלידתו. גם בעימות זה עומדת חנה מול נוקשות פורמלית, בשעה שהיא מבקשת ליצור מסגרת חדשה ודרך חריגה בעבודת ה'. בסופו של דבר עלי אכן מקבל את הילד, וכך ניתן אישור לאפשרות לסלול בתוך המסגרת הפורמלית גם דרכים חדשות בפנייה אל הקב"ה ובהקדשת ילד לעבודת ה'.

אמנם, כפי שציינו לעיל (הערה 1), שמואל היה בן שבט לוי (דה"א ו ח-י). ברם, העובדה שספר שמואל מתעלם מזהותו השבטית של שמואל מוכיחה, שמנקודת מבטו של ספרנו, עובדה זו אינה משמעותית. גם אם היה שמואל בן שבט אחר, אין כל סיבה להניח שחנה לא הייתה עושה אותו הדבר בדיוק.

י. וישתחו שם לה'

במילים אלו (פס' כח) מסתיים הפרק, אך המקרא אינו מבהיר כלפי מי הן אמורות. שלוש אפשרויות עומדות בפנינו, וכל אחת מהן מהווה סיום אחר לסיפור:

1. רש"י בפירושו הראשון כתב שהכוונה לשמואל. לפי פירוש זה,

פרק א: הולדת שמואל

שמואל צפה מן הצד בוויכוח שבין עלי לחנה, וכאשר שמע על נכונותו של עלי לקבלו לעבודה במשכן ה', השתחוה לה' מתוך הודיה על הזכות שנפלה בחלקו: "השתחוה להודות לה' אשר שם חלקו מעובדי ה'" (מצודת דוד).²⁰

2. בפירוש השני כתב רש"י שהכוונה לאלקנה. על פי פירוש זה, הסכים אלקנה בסופו של דבר למגמתה של חנה, ושמח בשמחתה כשראה שהצליחה לשכנע את עלי לקבל את הילד.²¹
3. ואילו רלב"ג מפרש, באופן הנראה לעניות דעתי כפשוט ביותר, שהכוונה היא לעלי: "והנה השתחוה עלי לה' שם לתת לו תודה כששמע שנתן לה השם שאלתה כמו שאמר עלי לה". בדבריה לעלי אומרת חנה "וַיִּתֵּן ה' לִי אֶת שְׂאֵלְתִי אֲשֶׁר שְׂאֵלְתִי מֵעֵמוֹ", וכך היא חוזרת, בעצם, על ברכתו של עלי לאחר ששוכנע בכנות תפילתה: "וַאֲלֵהִי יִשְׂרָאֵל יִתֵּן אֶת שְׂלֹתְךָ אֲשֶׁר שְׂאֵלְתָּ מֵעֵמוֹ" (פס' יז). יש, אם כן, מקום להניח, שעלי התרגש לראות בהתגשמות ברכתו.

עם זאת, קשה להכריע בין הפירושים. ושמה כוונת המקרא לומר שכולם השתחוו יחדיו?

על כל פנים, נאה השתחווייה לה' לחתום סיפור זה, שכל כולו – מסר של אמונה בה' גם ברגעים קשים, מתוך הכרה שישועת ה' כהרף עין.

